

Pozasankcyjne źródła efektywnego systemu fiskalnego pod względem zgodności podatkowej: podatkowe morale i mentalność, sprawiedliwość podatkowa, zaufanie do aparatu podatkowego i jego działalności

Non-sanction sources of an effective fiscal system in terms of tax compliance: tax morale and mentality, tax justice, trust in the tax apparatus and its activities

dr Katarzyna Agnieszka Obłąkowska

Niezależny ekspert

Streszczenie

W artykule zaprezentowano wyniki autorskiego empirycznego badania społecznego w zakresie pozasankcyjnych źródeł zgodności podatkowej osoby fizycznej – indywidualnego podatnika. Koncept ten rozumiany jest jako świadome i zamierzone przestrzeganie prawa podatkowego i spełnianie jego wymogów. Fundamentalnym założeniem jest udowodnione przez ekonomię behawioralną odkrycie, że w *państwie podatków* w warunkach demokracji ludzie płacą podatki nie tylko ze względu na przymus państwowy. System fiskalny efektywny pod względem zgodności podatkowej to taki system, w którym maksymalnie duża część podatników świadomie i w sposób zamierzony przestrzega prawa podatkowego i spełnia jego wymogi. W artykule przedstawiono ustalone we własnych badaniach empirycznych poziomy zgodności podatkowej wśród dorosłych Polaków oraz poziom zgodności przymusowej i dobrowolnej. Następnie zaprezentowano następujące pozasankcyjne determinanty woli płacenia podatków przez obywatela: morale podatkowe, brak doświadczenia nieumyślnego błędu podatkowego, postawa w zakresie zgodności podatkowej, religijność, mentalność podatkowa, postrzeganie konstrukcji podatków jako sprawiedliwej, postrzeganie działania aparatu skarbowego na rzecz dobra wspólnego, zaufanie do aparatu skarbowego.

Słowa kluczowe: podatki, system podatkowy, administracja podatkowa, prawo podatkowe, zgodność podatkowa, ekonomia behawioralna.

Abstract

The article presents the results of the author's empirical social research on non-sanction sources of tax compliance of a natural person (an individual taxpayer). This concept is understood as conscious and intentional compliance with tax law and meeting the requirements of tax law. The fundamental assumption is the discovery, proven by behavioral economics, that in a *tax state* under democratic conditions, people pay taxes not only because of state compulsion. A fiscal system that is effective in terms of tax compliance is a system in which as many taxpayers as possible consciously and intentionally comply with tax law and meet the requirements of tax law. The article presents the level of tax compliance among adult Poles as well as the level of forced and voluntary compliance determined in our own empirical research. Then, the following non-sanction determinants of a citizen's willingness to make tax payments were presented: tax morale, lack of experience of unintentional tax error, attitude towards tax compliance, religiosity, tax mentality, perception of the structure of taxes as fair, perception of the functioning of the tax apparatus for the common good, trust in the tax apparatus.

Keywords: taxes, tax system, tax administration, tax law, tax compliance, behavioral economics.

1. WSTĘP

Badania nad społeczno-psychologicznymi podstawami zgodności podatkowej osób fizycznych (podatników indywidualnych) trwają od prawie wieku. Ich początki w dwudzie-

stoleciu międzywojennym w XX w. wiążą się z namysłem nad optymalnym opodatkowaniem w *państwie podatków*, morale podatkowym i mentalnością podatkową w kontekście kultury narodu i sytuacji historycznej¹. Fundamentalnym odkryciem

w II połowie XX w. było wykazanie, że ludzie nie zachowują się w sposób racjonalny². Kolejnym ważnym ustaleniem było zauważenie ograniczeń sankcji w kreowaniu postaw zgodnych z prawem. Rozpoznano naukowo, że sztywność i konfrontacyjność reguł wpływa na stopień zgodności podatkowej narodu (ang. *degree of tax compliance of a nation*) na dwa sposoby, tj. pozytywnie ze względu na strach przed byciem złapanym i ukaranym, a z drugiej negatywnie, zmniejsza bowiem chęć współpracy podatników, bez której żaden podatek dochodowy nie okaże się sukcesem³. W latach 70. XX w. wykazano zaś, że do stworzenia zgodności podatkowej potrzeba interakcji między wysiłkiem zmierzającym do egzekwowania prawa jako formą władzy a ułatwiającymi zachętami jako formą zaufania⁴. Na początku XXI w. udowodniono, że wysoki stopień zgodności podatkowej osób fizycznych wynika z morale podatkowego, na które wpływ mają zaufanie do rządu, duma i religijność⁵. Szereg badań przynosiło wiedzę o tym, że w państwie podatków w warunkach demokracji ludzie płacą podatki nie tylko ze względu na przymus państwowym.

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie pozasankcyjnych źródeł efektywnego systemu fiskalnego pod względem zgodności podatkowej w Polsce *anno domini* 2023. Chodzi tu o taki system, w którym maksymalnie duża część podatników świadomie i w sposób zamierzony przestrzega prawa podatkowego i spełnia jego wymogi. W artykule mowa będzie o podatnikach będących osobami fizycznymi, podstawą dla przedstawianych ustaleń jest bowiem ekonomia behawioralna, badająca zachowania ludzi. Drugim filarem, który nie został omówiony w niniejszym opracowaniu, jest jednak zgodność podatkowa podatników będących osobami prawnymi. Jak ustalić, co oznacza maksymalnie dużą część podatników? Na podstawie badań społecznych z 1958 r. Günter Schmolders odnotował, że unikanie płacenia podatków to coś zupełnie nieznanego dla 90,0% niemieckiego społeczeństwa^{6, 7} i tę wielkość można przyjąć jako *benchmark*.

W niniejszym artykule przedstawiono wyniki własnego empirycznego badania społecznego pod tytułem „Zgodność podatkowa”, przeprowadzonego na reprezentatywnej próbie społeczeństwa polskiego. Autorką i kierowniczką badania była dr Katarzyna Agnieszka Obłąkowska. Realizatorem terenowym badania był PBS sp. z o.o. Badanie przeprowadzono w terenie w okresie 15-22 listopada 2023 r. na reprezentatywnej próbie dorosłego społeczeństwa polskiego. Liczebność próby wynosiła 1010 osób. Wyniki mogą być uogólniane na dorosłą populację obywateli polskich z maksymalnym błędem statystycznym $d = 3,1\%$. Badanie zostało sfinansowane ze środków publicznych z budżetu Instytutu Finansów przy Ministerstwie Finansów.

Artykuł rozpoczyna się od krótkiego omówienia zagadnienia zgodności podatkowej osoby fizycznej – indywidualnego podatnika, następnie krótko odniesiono się do kwestii sankcji w kontekście zgodności podatkowej, dalej zaś przedstawiono wyniki badania własnego w zakresie pozasankcyjnych determinant woli płacenia podatków przez obywatela, takich jak morale podatkowe, brak doświadczenia nieumyślnego błędu podatkowego, postawa w zakresie zgodności podatkowej, religijność, mentalność podatkowa, postrzeganie konstrukcji podatków jako sprawiedliwej, postrzeganie działania aparatu

skarbowego na rzecz dobra wspólnego, zaufanie do aparatu skarbowego. Artykuł zakończono podsumowaniem.

2. ZGODNOŚĆ PODATKOWA OSOBY FIZYCZNEJ INDYWIDUALNEGO PODATNIKA

Podatnik będący osobą fizyczną w stosunku do obowiązku podatkowego, wymogów podatkowych i zobowiązań podatkowych może podjąć jeden z następujących rodzajów działań (zachowań):

- 1) zgodność podatkowa (ang. *tax compliance*),
- 2) oszczędność podatkowa (ang. *tax savings*),
- 3) unikanie opodatkowania (ang. *tax avoidance*),
- 4) uchylanie się od opodatkowania (ang. *tax evasion*),
- 5) działania przestępcze/nielegalne (ang. *criminal/illegal activities*)⁸.

Zgodność podatkowa jest to świadome i zamierzone przestrzeganie prawa podatkowego i spełnianie jego wymogów. To wywiązywanie się podatnika z wszelkich obowiązków podatkowych zgodnie z przepisami podatkowymi obowiązującymi w danym momencie⁹, które obejmuje także korzystanie przez podatnika z przysługujących mu praw podatkowych¹⁰, np. zwolnień, ulg. Zgodność podatkowa istnieje nie tylko na poziomie jednostki, ale również na poziomie narodu (ang. *tax compliance of a nation*)¹¹.

Oszczędność podatkowa to także zachowanie z zakresu zgodności podatkowej, jego sensem jest jednak obniżenie obciążenia podatkowego w drodze unikania bądź rezygnacji przez podatnika z takich aktywności życiowych – w sposób realny, niesztuczny, życiowy i uzasadniony przyczynami ekonomicznymi – które rodzą bądź rozszerzają obowiązek podatkowy¹². Z racji tego może działać właściwie zaprojektowany podatek akcyzowy od napojów alkoholowych, wykorzystany w polityce społecznej do zmniejszenia spożycia alkoholu etylowego przez społeczeństwo¹³. Z tej przyczyny działa także źle zaprojektowany podatek dochodowy, gdy dodatkowe opodatkowanie wyższych dochodów z pracy „zniechęca do wszelkich ponadprzeciętnych wysiłków tam, gdzie wysiłek ten nie jest celem samym w sobie”¹⁴.

3. SANKCJE W KONTEKŚCIE ZGODNOŚCI PODATKOWEJ

Sankcja jest jednym z podstawowych pojęć w prawoznawstwie i ma ogromne znaczenie ze względu na wpływ na dokonywane przez osoby wybory¹⁵. Sankcje prawne łączą się ze zjawiskiem przymusu państwowego, który jest rodzajem przymusu zewnętrznego; jest to świadome oddziaływanie aparatu państwa – na obywateli w demokracjach lub poddanych w autokracjach – oparte na państwowym monopolu stosowania przymusu¹⁶. Już ponad pół wieku temu podano jednak w wątpliwość najprostsze założenia dotyczące sankcji, a także zauważono, że sankcje – mimo że co do zasady mają nieść wkład w budowanie porządku społecznego – to w pewnych warunkach wywołują skutki uboczne niweczące ich wkład w ten porządek¹⁷. W zakresie prawa podatkowego badania z połowy lat 80. XX w. wykazały zaś, że koszty społeczne sankcji mogą przeważać nad korzyściami. Jeśli sankcje będą postrzegane jako zbyt surowe, podatnicy jako grupa mogą się poczuć wyobcowani, co będzie skutkowało ogólnym antagonizmem i brakiem szacunku dla prawa¹⁸. Może wytwo-

rzyć się wrogość wobec państwa, wycofywanie z udziału w życiu społecznym, tendencja do odwetu na społeczeństwie i państwie. Odwet na państwie w przypadku sankcji w obszarze niezgodności podatkowej może przyjąć formy, takie jak indywidualne uchylanie się od opodatkowania, kultura nieprzestrzegania przepisów oraz ruchy społeczno-polityczne skupione na udaremnianiu poboru podatków¹⁹.

Państwa demokratyczne w XX w. rozpoczęły poszukiwania metod alternatywnych wobec kary jako sposobów propagowania zachowań obywateli przestrzegających porządku publicznego i realizujących dobro publiczne. Przyjęły przy tym godność człowieka jako wartość nadrzędną, także w obszarze zgodności podatkowej²⁰.

Wartym przyjrzenia się konceptem jest *libertariański paternalizm* Cassa Sunsteina i Richarda Thaler, którzy postulowali odchodzenie od nakazów na rzecz impulsów, czyli dostarczania bodźców do działania przez obywatela w określonym kierunku. Autorzy ci proponowali, aby ustawodawca stanowią przepisy tworzące architekturę wyboru w taki sposób, „aby ludziom było łatwiej iść własną drogą” i aby „tak wpływać na zachowania ludzi, by ich życie było dłuższe, zdrowsze i lepsze”²¹. Koncepcja ta sytuuje wolność, godność, odpowiedzialność za siebie i dobre życie człowieka w centrum, czyli wpisuje się w demokrację, a odrzuca nakazowo-represyjną politykę państwa, czyli w rzeczywistości jego sztabu administracyjnego, roszczącego sobie prawo do urzeczywistniania swoich porządków z wykorzystaniem monopolu instytucji państwa na przymus²². *Libertariański paternalizm* obejmuje działania, zasady i inne zachęty, których można z łatwością uniknąć przez wycofanie się, ale przy świadomości, że pewne niebłahe koszty powinniśmy być gotowi narzucić w interesie poprawy dobrobytu ludzi²³. Wśród tych niebłażych kosztów sytuują się podatki jako instrument dostarczający dochodów państwu w celu realizacji przez nie zadań publicznych.

Warto zastanowić się także nad koncepcją impulsów i motywowania obywatela zarówno bez „kija”, jak i bez „marchewki”, ponieważ „każda marchewka służy jedynie do tego, aby zrobić z niej kij”²⁴. Trzeba przy tym oczywiście mieć w świadomości, że zarówno filozofia utylityzmu, jak i psychologia behawioralna uznają kary (przykrość) i nagrody (przyjemność) za podstawowe czynniki sprawcze ludzkich zachowań²⁵. Systemy represyjne opierają się na zakazach i sankcjach, a systemy promocyjne – na nakazach i gratyfikacjach²⁶. Nagrody, subwencje, ulgi i zwolnienia są przykładami form sterowania, które włącza się do grupy technik sterowania miękkiego i sankcji pozytywnych²⁷.

4. GŁÓWNE POZASANKCYJNE ŹRÓDŁA ZGODNOŚCI PODATKOWEJ

W listopadzie 2023 r. zgłaszany poziom zgodności podatkowej wśród dorosłych Polaków był na poziomie 79,5%²⁸. Na podstawie trzech empirycznych badań reprezentatywnych w okresie 2022–2023 autorka ustaliła jednak, że należy przyjąć, iż oszustwo podatkowe to coś zupełnie nieznanego dla około 73,0% polskiego dorosłego społeczeństwa²⁹. W kontekście zgodności podatkowej sankcje finansowe i karne wymuszają przestrzeganie prawa, a duża część podatników płaci podatki z przymusu. Spora grupa już w obecnym systemie wska-

zuje jednak, że płaci podatki dobrowolnie. Empiryczne badania własne autorki z maja 2023 r. wykazały, że 57,0% społeczeństwa polskiego twierdzi, że płaci podatki z przymusu, 22,0% – dobrowolnie, a 21,0% ankietowanych trudno było powiedzieć, dlaczego płacą podatki³⁰.

Ustalono także czynniki, które – poza państwowym przymusem (sankcjami) – oddziałują na świadome i zamierzone przestrzeganie prawa podatkowego i spełnianie jego wymogów przez obywateli. Dowodem na zależność statystyczną są współczynniki korelacji rang Spearmana (*rho* Spearmana) (r_s), który przyjmuje wartości od -1 do +1, a który wyliczono na poziomie istotności korelacji $\alpha = 0,010$. Wielkość *rho* Spearmana na poziomie 0 oznacza brak zależności. Wykryto wiele zależności wyraźnych, choć niskich, gdy $r_s \in <0,200; 0,400>$, oraz zależności słabych, ale istniejących, gdy $r_s < 0,200$. Wskazuje to, że zgodność podatkowa jest zależna od wielu czynników.

Badanie, którego wyniki zaprezentowano w niniejszym artykule, wykazało, że zgodność podatkowa Polaków jest skorelowana z:

- 1) morale podatkowym ($r_s = 0,233$), które jest skorelowane z mentalnością podatkową ($r_s = 0,266$), postrzeganiem sprawiedliwości podatkowej ($r_s = 0,158$), brakiem doświadczenia nieumyślnego błędu podatkowego ($r_s = 0,136$) i zaufaniem do aparatu skarbowego ($r_s = 0,127$);
- 2) brakiem doświadczenia nieumyślnego błędu podatkowego ($r_s = 0,211$);
- 3) postawą w zakresie zgodności podatkowej ($r_s = 0,198$), która jest skorelowana z mentalnością podatkową ($r_s = 0,258$), morale podatkowym ($r_s = 0,233$), dyscypliną moralną w zakresie obowiązku podatkowego ($r_s = 0,224$), postrzeganiem sprawiedliwości podatkowej ($r_s = 0,167$), filozofią życia ($r_s = 0,177$), patriotyzmem ($r_s = 0,163$), wartością psychologiczną oszustwa podatkowego (perspektywą popełnienia oszustwa podatkowego) ($r_s = 0,146$), zaufaniem do aparatu skarbowego ($r_s = 0,129$);
- 4) religijnością ($r_s = 0,182$);
- 5) mentalnością podatkową (postawą motywacyjną) ($r_s = 0,154$);
- 6) postrzeganiem konstrukcji podatków jako sprawiedliwej ($r_s = 0,081$);
- 7) postrzeganiem aparatu skarbowego jako działającego na rzecz dobra wspólnego³¹;
- 8) zaufaniem do aparatu skarbowego³².

Wyniki te uwidaczniają, że przede wszystkim zgodność podatkowa rośnie wraz z wyższym morale podatkowym, które jest stosunkiem jednostki do obowiązku płacenia podatków i do przestępstwa polegającego na uchylaniu się od podatków³³. Jest to najsilniejsza z ustalonych korelacji. Ponadto silnie skorelowane z behawioralną zgodnością podatkową jest kategorięcznie wysokie morale podatkowe³⁴, ponieważ 9 na 10 osób, które uważają, że oszustwo podatkowe nigdy nie jest usprawiedliwione, jest behawioralnie zgodnych podatkowo. Zgodność podatkowa jest zaś skorelowana z brakiem nieumyślnego niedopełnienia obowiązków podatkowych. Osobom umyślnie behawioralnie niezgodnym podatkowo zdecydowanie częściej zdarzało się nieumyślnie nie dopełnić obowiązków podatkowych w porównaniu z osobami zgodnymi podatkowo.

Oprócz tego zgodność podatkowa jest skorelowana z subiektywną wiodącą postawą w zakresie zgodności podatkowej. Osoby o wiodącej postawie zgodności podatkowej istotnie statystycznie wyróżnia behawioralna zgodność podatkowa, a osoby o postawie wiodącej unikania opodatkowania i uchylania się od opodatkowania wyróżnia behawioralna niezgodność podatkowa. Nie jest jednak tak, że deklarowana postawa w pełni przekłada się na działanie z nią zgodne. Przeciwnie – badanie przyniosło wiedzę, że 1 na 10 osób deklarujących postawę zgodności jest świadomie niezgodna podatkowo. Z kolei wśród osób deklarujących postawę unikania opodatkowania i uchylania się od opodatkowania 2-3 osoby na 10 są umyślnie niezgodne podatkowo. Wyniki badania pokazują zatem, że postawy i zachowania nie zawsze są ze sobą spójne, co wpisuje się w ustalenia innych badaczy, na każdy pojedynczy czyn podatnika wpływa bowiem wiele determinantów³⁵.

Zgodność podatkowa jest skorelowana z religijnością. Osoby zgodne podatkowo istotnie statystycznie częściej to osoby głęboko wierzące i wierzące, a niezgodne podatkowo to osoby raczej lub całkowicie niewierzące. Wśród osób głęboko wierzących 1 na 10 jest niezgodna podatkowo, a wśród niewierzących – 1 na 3. Wierzący Polacy w roku badania to w większości katolicy (92,2% społeczeństwa)³⁶. Różne religie w różny sposób podchodzą do podatków³⁷, a religijność wpływa na morale podatkowe i zachowania podatkowe³⁸.

Zgodność podatkowa jest ponadto skorelowana z mentalnością podatkową w zakresie postawy motywacyjnej. Wśród osób deklarujących behawioralną zgodność podatkową największa część to osoby przyjmujące wobec podatków postawę motywacyjną zaangażowania (41,1%), którą opisuje następujące stwierdzenie: *placę podatki, ponieważ system podatkowy ma na uwadze dobro ogółu, a płacenie podatków to moralny obowiązek realizowany w interesie zbiorowym*³⁹. Istotnym ustaleniem jest, że wśród osób o postawie zaangażowania tylko 1 na 10 jest niezgodna podatkowo. Wśród osób o postawie kapitulacji 2 na 10 są niezgodne podatkowo, a wśród osób o postawie oporu – 3 na 10. Z kolei wśród osób o postawie unikania poprzez grę lub kontestację aż 4 na 10 są niezgodne podatkowo.

Zgodność podatkowa jest też skorelowana z przekonaniem, że podatki są skonstruowane w sprawiedliwy sposób. Niezgodnych podatkowo istotnie statystycznie wyróżnia przekonanie, że podatki w Polsce są skonstruowane w niesprawiedliwy sposób.

Oprócz tego zgodność podatkowa jest skorelowana z przekonaniem, że aparat skarbowy (instytucje związane z systemem podatkowym, władze skarbowe i administracja skarbową) działa na rzecz dobra wspólnego. Zgodność podatkowa jest najniższa wśród osób zdecydowanie oceniających, że aparat skarbowy nie działa na rzecz dobra wspólnego, a najwyższa wśród zdecydowanie przekonanych, że ten aparat działa na rzecz dobra wspólnego.

Zgodność podatkowa jest także skorelowana z zaufaniem obywatela do instytucji związanych z systemem podatkowym, władzą skarbową i administracją skarbową, czyli do aparatu skarbowego. Zgodni podatkowo istotnie statystycznie częściej mają zaufanie do aparatu skarbowego, a niezgodnych podat-

kowo częściej charakteryzuje zdecydowany brak tego zaufania.

5. PODSUMOWANIE

Przeprowadzone badanie i analizy statystyczne przyniosły dowody dla polityki fiskalnej, że kiedy dąży się do rozwoju zgodności podatkowej osób fizycznych – podatników indywidualnych, należy uważnie podchodzić do kwestii woli obywateli wnoszenia wkładu podatkowego do budżetu państwa. Kluczowe w tym obszarze morale podatkowe jest kategorią długiego trwania, związaną z mentalnością podatkową, ale także z determinantami, na które obecne władze skarbowe, w tym minister finansów, mają wpływ, tj. sprawiedliwością podatkową i jej postrzeganiem przez obywateli, brakiem doświadczenia nieumyślnego błędu podatkowego oraz zaufaniem obywateli do aparatu podatkowego. Podobnie za kategorię zależną od doświadczeń historycznych społeczeństwa i biograficznych jednostki ludzkiej należy uznać postawę wobec zgodności podatkowej, która jest skorelowana z mentalnością podatkową i morale podatkowym, dyscypliną moralną w zakresie obowiązku podatkowego, filozofią życia, patriotyzmem i perspektywą popełnienia oszustwa podatkowego. W jej przypadku także można jednak zacząć pozytywne zmiany od budowy sprawiedliwości podatkowej i zaufania obywateli do aparatu skarbowego. Istotna dla zgodności podatkowej religijność jest zdecydowanie kategorią długiego trwania i władze skarbowe nie mają na nią wielkiego wpływu. Ustalenia jednak w tym zakresie w obecnej dobie zwiększonych ruchów migracyjnych do Polski, które skutkować mogą zmianami w obszarze wiary społeczeństwa, są wskazaniem dla władz państwa do namysłu i przygotowania systemu podatkowego i administracji na możliwe nadchodzące wyzwania.

Jeśli dąży się do zwiększenia zgodności podatkowej w narodzie (społeczeństwie), system podatkowy powinien być tak skonstruowany, a edukacja finansowa tak prowadzona, aby jak najrzadziej obywatelom zdarzała się nieumyślna niezgodność podatkowa w wyniku braku informacji, mylnych informacji, nieporozumień, zaniedbań, błędów w obliczeniach czy z innych powodów. Istotna jest praca nad postrzeganą przez obywateli sprawiedliwością systemu podatkowego, co nie jest łatwe wobec złożoności tego problemu. Wyzwaniem, które koniecznie trzeba podjąć, jest także budowa zaufania obywateli do aparatu skarbowego i obywatelskiego przekonania, że działa on na rzecz dobra wspólnego. Nie chodzi jednak o propagandę i manipulację w tym zakresie, ale o rzeczywiste działania mające w swoim centrum fundamentalne skupienie na godności obywateli. Aby kształtować zgodność podatkową w narodzie (społeczeństwie), system podatkowy i administracja skarbową nie muszą nasilać sztywności, konfrontacyjności i represyjności w relacji z obywatelem, ale mogą dążyć do zwiększenia chęci współpracy, co jest właściwą drogą dla *państwa podatków* w warunkach demokracji.

Przypisy

¹ Por. A. Glapiński, *Kapitalizm, demokracja i kryzys państwa podatków. Wokół teorii Josepha Aloisa Schumpetera*, Warszawa 2022, s. 225-231, 235, za: J.A. Schumpeter, *The Crisis of the Tax State*, „International Economic Papers” 1954, nr 4, s. 21-24 (oryginał: J.A. Schumpeter, *Die Krise des Steuerstaates*, Graz–Leipzig 1918); L.P.

- Feld, A.J. Schmidt, F. Schneider, *Deterrence policy and the size of the shadow economy in Germany: an institutional and empirical analysis*, w: *Handbook on the Shadow Economy*, red. F. Schneider, Cheshire 2011, s. 413.
- ² J. Harsanyi, *On the Rationality Postulates underlying the Theory of Cooperative Games*, „The Journal of Conflict Resolution” 1961, nr 5 (2), DOI: 10.1177/002200276100500205, s. 180; D. Kahneman, A. Tversky, *Judgment under Uncertainty: Heuristics and Biases. Biases in judgements reveal some heuristics of thinking under uncertainty*, „Science” 1974, t. 185, nr 4157, s. 1124; ciż, *Prospect Theory: An Analysis of Decision under Risk*, „Econometrica” 1979, nr 47 (2).
- ³ R.D. Schwartz, S. Orleans, *On Legal Sanctions*, „The University of Chicago Law Review” 1967, t. 34, nr 2, s. 275-278; B. Strümpel, *The contribution of survey research to public finance*, w: *Quantitative Analysis in Public Finance*, red. A.T. Peacock, New York 1969, s. 30-31.
- ⁴ F. Misra, *Tax Compliance: Theories, Research Development and Tax Enforcement models*, „Accounting Research Journal of Sutaatmadja” 2019, t. 3, s. 199.
- ⁵ B. Torgler, *To evade taxes or not to evade: that is the question*, „Journal of Socio-Economics” 2003, t. 32, nr 3, s. 283; tenże, *The Importance of Faith: Tax Morale and Religiosity*, „Journal of Economic Behavior & Organization” 2006, t. 61, s. 82.
- ⁶ G. Schmolders, *Fiscal psychology: A new branch of public finance*, „National Tax Journal” 1959, t. 12 (4), s. 340.
- ⁷ Tu autorka wtrąca uwagę historyczno-literacką, poza częścią merytoryczną niniejszego artykułu, licząc na zrozumienie recenzenta, redakcji i czytelnika, że wskazane ustalenie G. Schmoldersa i jego publikacja w amerykańskim czasopiśmie naukowym oraz promocja niemieckiego społeczeństwa jako wysoko etycznego podatkowo w 1959 r. ma rys diabolicznego chichotu historii. Schmolders pisze bowiem o pokoleniu ludzi, którzy zorganizowali i przeprowadzili jedno z największych ludobójstw w historii ludzkości, czyli Holokaust (1941-1945), a on sam był członkiem NSDAP (por. H. Rieter, *Schmolders, Günter*, w: *Neue Deutsche Biographie*, t. 23, 2007, s. 257-259, <https://www.deutsche-biographie.de/pnd118609351.html>, dostęp: 30.05.2024).
- ⁸ Por. B. Brzeziński, *Anglosaskie doktryny orzecznicze dotyczące unikania opodatkowania*, Toruń 1996, s. 9; G. Kirchgässner, *Tax morale, tax evasion and the shadow economy*, w: *Handbook on the Shadow Economy*, red. F. Schneider, Cheshire 2011, s. 347.
- ⁹ Por. K. Devos, *Factors Influencing Individual Taxpayer Compliance Behaviour*, New York 2014, s. 4; F. Misra, dz. cyt., s. 189, 191-191.
- ¹⁰ M. Wenzel, *The Impact of Outcome Orientation and Justice Concerns on Tax Compliance: The Role of Taxpayers' Identity*, „Journal of Applied Psychology” 2002, t. 87, nr 4; F. Misra, dz. cyt., s. 189, 191-191.
- ¹¹ B. Strümpel, dz. cyt., s. 31.
- ¹² Por. B. Brzeziński, dz. cyt., s. 10; art. 119a ustawy z dnia 29 sierpnia 1997 r. – Ordynacja podatkowa, tekst jednolity Dz.U. z 2023 r. poz. 2383 ze zm.
- ¹³ Por. K. Obłąkowska, A. Bartoszewicz, *Podatek akcyzowy od napojów alkoholowych w Polsce w świetle opinii społecznej i wskaźników polityki alkoholowej – obraz dla polityki społeczno-gospodarczej*, „Doradztwo Podatkowe – Biuletyn Instytutu Studiów Podatkowych” 2023, nr 6, s. 10-19, DOI: 10.5604/01.3001.0053.7245.
- ¹⁴ J.A. Schumpeter, *The Crisis of the Tax State*, dz. cyt., s. 21; The Laffer Center, *The early Laffer Curve*, <https://laffercenter.org/documents/the-early-laffer-curve-1974/>, dostęp: 15.04.2024.
- ¹⁵ K. Grotkowska, J. Niesiołowski, *Sankcje prawne jako źródło bodźców oddziałujących na proces decyzyjny człowieka*, „Przegląd Prawa Publicznego” 2017, nr 1, s. 24, 26.
- ¹⁶ Por. M. Weber, *Gospodarka i społeczeństwo. Zarys socjologii rozumiejącej*, Warszawa 2002, s. 40.
- ¹⁷ R.D. Schwartz, S. Orleans, dz. cyt., s. 275-276, 280.
- ¹⁸ K. Devos, dz. cyt., s. 18; R.D. Schwartz, S. Orleans, dz. cyt., s. 280.
- ¹⁹ R.D. Schwartz, S. Orleans, dz. cyt., s. 280.
- ²⁰ Por. V. Braithwaite, J. Job, *The Theoretical Base for the ATO Compliance Model*, „Centre for Tax System Integrity – Research Note” 2000, nr 5, s. 1.
- ²¹ R. Thaler, C. Sunstein, *Impuls. Jak podejmować właściwe decyzje dotyczące zdrowia, dobrobytu i szczęścia*, Poznań 2017, s. 16-17.
- ²² Por. M. Weber, dz. cyt., s. 40.
- ²³ R. Thaler, C. Sunstein, dz. cyt., s. 280.
- ²⁴ A. Blikle, *Motywacja bez kija i marchewki*, opubl. 25.12.2014, <https://moznainaczej.com.pl/artykuly2014/motywacja-bez-kija-i-marchewki>, dostęp: 18.06.2024.
- ²⁵ J. Bentham, *Wprowadzenie do zasad moralności i prawodawstwa*, Warszawa 1965, s. 445-446; K. Grotkowska, J. Niesiołowski, dz. cyt., s. 34.
- ²⁶ K. Grotkowska, J. Niesiołowski, dz. cyt. s. 34, za: N. Bobbio, *The Promotion of Action of Modern State*, w: *Law Reason and Justice*, red. G. Hughes, New York–London 1969.
- ²⁷ L. Morawski, *Wstęp do prawoznawstwa*, Toruń 2004, s. 56; K. Grotkowska, J. Niesiołowski, dz. cyt., s. 34.
- ²⁸ Pytanie brzmiało: *Czy zdarzyło się Panu/i kiedykolwiek w życiu świadomie oszukać na podatkach, np. dokonać zakupu towaru lub usługi bez podatku? Zgodność podatkowa to odpowiedź: Nigdy mi się nie zdarzyło.*
- ²⁹ K. Obłąkowska, *Dlaczego ludzie płacą podatki? Zgodność podatkowa w ujęciu ekonomiczno-społecznym*, Warszawa 2024.
- ³⁰ Tamże.
- ³¹ Potwierdził to test chi-kwadrat Pearsona na poziomie istotności 0,05.
- ³² Potwierdził to test chi-kwadrat Pearsona na poziomie istotności 0,05.
- ³³ F. Misra, dz. cyt., s. 196; L.P. Feld, A.J. Schmidt, F. Schneider, dz. cyt., s. 413.
- ³⁴ Odpowiedź na pytanie: „Czy w Pana/i opinii oszustwo podatkowe zawsze może być usprawiedliwione, czy też nigdy nie może być usprawiedliwione? Proszę ocenić na skali od 1 do 10, gdzie 1 oznacza oszustwo podatkowe jest zawsze usprawiedliwione, a 10 oszustwo podatkowe nigdy nie jest usprawiedliwione”.
- ³⁵ V. Braithwaite, *Tensions between the citizen taxpaying role and compliance practices*, „Working Paper no. 13”, 2001, Centre for Tax System Integrity, Research School of Social Sciences, Australian National University, s. 3-5.
- ³⁶ Główny Urząd Statystyczny, *Wyznania religijne w Polsce w latach 2019-2021*, Warszawa 2022, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/inne-opracowania/wyznania-religijne/wyznania-religijne-w-polsce-2019-2021,5,3.html>, dostęp: 5.07.2024, s. 69.
- ³⁷ Por. R.W. McGee, *Three Views on the Ethics of Tax Evasion*, „Journal of Business Ethics” 2006, t. 67 (1), s. 15-35; *Biblia Tysiąclecia, Nowy Testament*, Mk 12, 13-17 i Mt 22, 15-21.
- ³⁸ B. Torgler, *The Importance of Faith...*, dz. cyt., s. 83-84, 91-94; M. Bolek, J. Shopovski, R. McCee, *Attitudes towards tax evasion in Poland*, „Studia Prawno-Ekonomiczne” 2023, t. 77, s. 110, 111.
- ³⁹ Por. V. Braithwaite, *Tensions...*, dz. cyt., s. 5-6; też, *Dancing with Tax Authorities: Motivational Postures and Noncompliant Actions*, w: *Taxing Democracy*, red. V. Braithwaite, Aldershot 2002, s. 20; M. Niesiołowska, *Dlaczego nie płacimy podatków? Psychologiczna analiza uchylania się od opodatkowania*, Warszawa 2013, s. 40; K. Obłąkowska, *Mentalność podatkowa Polaków i opinia publiczna na temat wysokości VAT i akcyzy w latach 2022-2023 – perspektywa ekonomii behawioralnej*, „Doradztwo Podatkowe – Biuletyn Instytutu Studiów Podatkowych” 2023, nr 7, s. 29, DOI: 10.5604/01.3001.0053.7589.

Bibliografia

Literatura

- Bentham J., *Wprowadzenie do zasad moralności i prawodawstwa*, Warszawa 1965.
- Biblia Tysiąclecia, Nowy Testament.*
- Bobbio N., *The Promotion of Action of Modern State*, w: *Law Reason and Justice*, red. G. Hughes, New York–London 1969.
- Bolek M., Shopovski J., McCee R., *Attitudes towards tax evasion in Poland*, „Studia Prawno-Ekonomiczne” 2023, t. 77.
- Braithwaite V., *Dancing with Tax Authorities: Motivational Postures and Noncompliant Actions*, w: *Taxing Democracy*, red. V. Braithwaite, Aldershot 2002.
- Braithwaite V., *Tensions between the citizen taxpaying role and compliance practices*, „Working Paper no. 13”, 2001, Centre for Tax System Integrity, Research School of Social Sciences, Australian National University.
- Braithwaite V., Job J., *The Theoretical Base for the ATO Compliance Model*, „Centre for Tax System Integrity – Research Note” 2000, nr 5.
- Brzeziński B., *Anglosaskie doktryny orzecznicze dotyczące unikania opodatkowania*, Toruń 1996.
- Devos K., *Factors Influencing Individual Taxpayer Compliance Behaviour*, New York 2014.

- Feld L.P., Schmidt A.J., Schneider F., *Deterrence policy and the size of the shadow economy in Germany: an institutional and empirical analysis*, w: *Handbook on the Shadow Economy*, red. F. Schneider, Cheshire 2011.
- Glapiński A., *Kapitalizm, demokracja i kryzys państwa podatków. Wokół teorii Josepha Aloisa Schumpetera*, Warszawa 2022.
- Główny Urząd Statystyczny, *Wyznania religijne w Polsce w latach 2019-2021*, Warszawa 2022, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/inne-opracowania/wyznania-religijne/wyznania-religijne-w-polsce-2019-2021,5,3.html>, dostęp: 5.07.2024.
- Grotkowska K., Niesiolowski J., *Sankcje prawne jako źródło bodźców oddziałujących na proces decyzyjny człowieka*, „Przegląd Prawa Publicznego” 2017, nr 1.
- Harsanyi J., *On the Rationality Postulates underlying the Theory of Cooperative Games*, „The Journal of Conflict Resolution” 1961, nr 5 (2), DOI: 10.1177/002200276100500205.
- Kahneman D., Tversky A., *Judgment under Uncertainty: Heuristics and Biases. Biases in judgements reveal some heuristics of thinking under uncertainty*, „Science” 1974, t. 185, nr 4157.
- Kahneman D., Tversky A., *Prospect Theory: An Analysis of Decision under Risk*, „Econometrica” 1979, nr 47 (2).
- Kirchgässner G., *Tax morale, tax evasion and the shadow economy*, w: *Handbook on the Shadow Economy*, red. F. Schneider, Cheshire 2011.
- Morawski L., *Wstęp do prawoznawstwa*, Toruń 2004.
- McGee R.W., *Three Views on the Ethics of Tax Evasion*, „Journal of Business Ethics” 2006, t. 67 (1).
- Misra F., *Tax Compliance: Theories, Research Development and Tax Enforcement models*, „Accounting Research Journal of Sutaatmadja” 2019, t. 3.
- Niesiobędzka M., *Dlaczego nie płacimy podatków? Psychologiczna analiza uchylania się od opodatkowania*, Warszawa 2013.
- Obląkowska K., *Dlaczego ludzie płacą podatki? Zgodność podatkowa w ujęciu ekonomiczno-społecznym*, Warszawa 2024.
- Obląkowska K., *Mentalność podatkowa Polaków i opinia publiczna na temat wysokości VAT i akcyzy w latach 2022-2023 – perspektywa ekonomii behawioralnej*, „Doradztwo Podatkowe – Biuletyn Instytutu Studiów Podatkowych” 2023, nr 7, DOI: 10.5604/01.3001.0053.7589.
- Obląkowska K., Bartoszewicz A., *Podatek akcyzowy od napojów alkoholowych w Polsce w świetle opinii społecznej i wskaźników polityki alkoholowej – obraz dla polityki społeczno-gospodarczej*, „Doradztwo Podatkowe – Biuletyn Instytutu Studiów Podatkowych” 2023, nr 6, DOI: 10.5604/01.3001.0053.7245.
- Rieter H., *Schmölders, Günter*, w: *Neue Deutsche Biographie*, t. 23, 2007, <https://www.deutsche-biographie.de/pnd118609351.html>, dostęp: 30.05.2024.
- Schmölders G., *Fiscal psychology: A new branch of public finance*, „National Tax Journal” 1959, t. 12 (4).
- Schumpeter J.A., *Die Krise des Steuerstaates*, Graz–Leipzig 1918.
- Schumpeter J.A., *The Crisis of the Tax State*, „International Economic Papers” 1954, nr 4.
- Schwartz R.D., Orleans S., *On Legal Sanctions*, „The University of Chicago Law Review” 1967, t. 34, nr 2.
- Strümpel B., *The contribution of survey research to public finance*, w: *Quantitative Analysis in Public Finance*, red. A.T. Peacock, New York 1969.
- Thaler R., Sunstein C., *Impuls. Jak podejmować właściwe decyzje dotyczące zdrowia, dobrobytu i szczęścia*, Poznań 2017.
- The Laffer Center, *The early Laffer Curve*, <https://laffercenter.org/documents/the-early-laffer-curve-1974/>, dostęp: 15.04.2024.
- Torgler B., *The Importance of Faith: Tax Morale and Religiosity*, „Journal of Economic Behavior & Organization” 2006, t. 61.
- Torgler B., *To evade taxes or not to evade: that is the question*, „Journal of Socio-Economics” 2003, t. 32, nr 3.
- Weber M., *Gospodarka i społeczeństwo. Zarys socjologii rozumiejącej*, Warszawa 2002.
- Wenzel M., *The Impact of Outcome Orientation and Justice Concerns on Tax Compliance: The Role of Taxpayers' Identity*, „Journal of Applied Psychology” 2002, t. 87, nr 4.
- Źródła internetowe
- Blikle A., *Motywacja bez kija i marchewki*, opubl. 25.12.2014, <https://moznainaczej.com.pl/artykuly2014/motywacja-bez-kija-i-marchewki>, dostęp: 18.06.2024.
- Akty prawne
- Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. – Ordynacja podatkowa, tekst jednolity Dz.U. z 2023 r. poz. 2383 ze zm.